

Dr. sc. Ivica Poljičak¹

GLAVNA OBILJEŽJA URBANE PREOBRAZBE ŠIBENIKA U RAZDOBLJU 1945.-1990.

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

UDK 711(497.5 Šibenik)"1945/1990"

U radu se razmatra urbana preobrazba Šibenika u vremenu od 1945. do 1990. godine. Procesi industrijalizacije i urbanizacije kontekstualizirani su u okviru socijalističkog razdoblja u Hrvatskoj. U navedenom razdoblju, Šibenik je doživio snažnu urbanu preobrazbu: brojem stanovnika je povećan 2,7 puta te se značajno prostorno proširio. Međutim, urbanocentrični model razvitka koji je imao elemente državne politike izazvao je i brojne negativne posljedice: dominaciju industrijalizacije u odnosu na urbanizaciju, krizu prostornog širenja Šibenika, ekološku zagađenost, propadanje povijesne jezgre, podurbaniziranost u novim gradskim četvrtima, nedostatak stambenog prostora, demografsko propadanje šibenskog zaleđa.

Ključne riječi: urbana preobrazba, industrijalizacija, urbanizacija, urbanocentrični model, Šibenik.

Uvod

Proces urbane preobrazbe Šibenika nakon Drugog svjetskog rata do 1990. godine može se okvirno podijeliti na dva razdoblja: prvo razdoblje od 1945. do sredine 1960-ih godina te drugo razdoblje od druge polovine 1960-ih do 1990. godine. U oba navedena razdoblja urbana preobrazba ima elemente zbog kojih ova podjela nije tek kronološke prirode, nego ima i obilježja bitne razlike. Razmatrajući osnovna obilježja urbanizacijskog procesa u navedenim razdobljima, potrebno je naglasiti da se razdoblje od 1945. do 1990. godine poklapa sa socijalističkim razdobljem u Hrvatskoj.² Stoga, prije raščlambe urbane preobrazbe Šibenika u razdoblju od 1945. do 1990. godine, nužnim se nameće kontekstualiziranje procesa industrijalizacije i urbanizacije u predmetnom razdoblju.

O obrascima i modelima urbanizacije koji su se razvijali u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, na više je mjesta pisalo više autora (Čaldarović, 1987., 1989.a, 1999.; Rogić, 1990.; Seferagić, 1988.). Prema Čaldaroviću, urbanizacija koja je bila zacrtana kao element državne politike, za cilj je imala stvoriti snažna industrijska središta koja će postati i mjesta razvoja radništva, smanjivati broj seljaka te industrijalizirati poljoprivredu kako bi se dobila učinkovi-

¹ Veleučilište u Šibeniku

² Danas je češće u uporabi termin "komunistički", premda se u predmetnom razdoblju gotovo isključivo koristi termin "socijalistički". U kontekstu ovog rada oba termina se mogu prihvatiti kao sinonimi. Obilježja društvenog sustava koji je bio vladajući u Hrvatskoj u razdoblju od 1945. do 1990. godine nisu predmet ovog rada. Ovdje se razmatraju samo ona obilježja koja su bitna za razumijevanje procesa industrijalizacije i urbanizacije.

tija proizvodnja hrane. Upravo direktivno-planibilni model doveo je do najizrazitijeg rasta najvećih gradova, a Čaldarović (1999., 77-80) navodi i niz obilježja te posljedica takvog pristupa:

- nerazmjer između stupnja urbanizacije i stupnja industrijalizacije: industrijalizacija je imala prednost u odnosu na urbanizaciju, što se odrazilo na pojavu čitavog niza problema u gradovima;
- snažna migracija sa sela u grad: uz ubrzanu urbanizaciju, posljedica je i ruralni egzodus;
- pojava seljaka-radnika: tip dnevnih migranata koji dolaze na posao u grad, a ostaju živjeti na selu;
- propadanje gradova, kulturno-povijesnog nasljeđa;
- infrastrukturna deficijentnost;
- urbanizacija je bila praktično svedena samo na širenje grada;
- selektivna migracija: stanovništvo iz najmanjih naselja migriralo je pretežno prema najvećim središtima, zaobilazeći naselja srednje veličine;
- urbanizacija je bila ekološki neosjetljiva;
- nerazvijenost i netransparentnost aktera i subjekata razvoja urbanizacije.

Među različitim pristupima, u analizu je instruktivno uzeti Rogićevo razmatranjem subjekata urbanizacije i njihovih teritorijalnih strategija. Središnji subjekt urbanizacije u poslijeratnom razvojnom modelu je država s pripadajućim atributima (partijska, socijalistička, nedemokratska ...), koja daje prednost urbanocentričnoj razvojnoj strategiji. Država stvara niz posebnih regulativnih mehanizama i s njima povezanih političkih akcija kako bi se urbanocentrična opcija mogla razviti u konkretni proces alokacije stanovništva, tehničke strukture i drugih faktora proizvodnje. Dvije su, piše Rogić, neposredne teritorijalne posljedice te opcije. Prva se očituje u činjenici da se u gradskim središtima koncentrira najveći dio društvene moći potrebne za pripremanje bilo koje razvojne odluke, dok se druga očituje u činjenici da središta državne i političke uprave postaju nova središta razvojne inicijative (Rogić, 1990., 9-10). Istodobno, on upozorava kako se generalno svojstvo takve države kao razvojnog subjekta očituje u nesposobnosti da se urbanizacija razvojno odvoji od industrijalizacije. Uz državu, kao specifični subjekt urbane preobrazbe, Rogić izdvaja industriju/paleoindustriju s njenim pripadajućim obilježjima, dok su nasuprot državi i industriji, kao treća skupina subjekata individualni akteri s različitim oblicima djelovanja. Praktički, drži Rogić, država i paleoindustrija javljali su se kao jedan subjekt s jedinstvenom teritorijalnom strategijom, a ključni elementi te strategiju su: ekspanzija urbane periferije;³ propadanje starih gradskih jezgara; kontinentalizacija grada;⁴ pad ambijentalne kvalitete te porast zagađenosti.

Za razliku od države, individualni akteri rukovodili su se komunalnom praktičnošću, vrijednostima individualne stambene izgradnje te lokacijskom racionalnošću.

U nastavku rada razmatra se urbana preobrazba Šibenika u navedenom razdoblju.

³“Pretvaranje urbane periferije u središte razvojnih inicijativa jedno je od tipičnih obilježja paleoindustrijskih gradova kakvi su se u nas oblikovali u poslijeratnom razdoblju”.

⁴ Misli se na gradove na moru.

2. Urbana preobrazba Šibenika u razdoblju od 1945. do 1960-ih godina

U prvom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata može se izdvojiti više dominantnih procesa urbane preobrazbe Šibenika. Prvo, obnova ratom razrušenih dijelova grada, što je rezultiralo značajnim promjenama u šibenskoj povijesnoj jezgri. Drugo, značajno se, unatoč ratnim gubitcima, povećao broj stanovnika, tako da je Šibenik već 1953. godine imao više stanovnika u odnosu na predratno stanje. Treće, na tadašnjem gradskom obodu gradi se nova industrija te se Šibenik ubrzano transformira od težačkog u industrijski grad. Četvrto, u većoj mjeri je započeo proces izgradnje zgrada i naselja kolektivnog stanovanja.

Tijekom Drugog svjetskog rata Šibenik je u više navrata bio teško bombardiran (Karakaš Obradov, 2008.) što je ostavilo teške posljedice na urbanom tkivu grada.⁵ Na više mjesta unutar povijesne gradske jezgre do temelja je urušeno više objekata i blokova kuća. U vrlo gusto izgrađenom gradskom tkivu, od razrušenih objekata u najvećoj mjeri su uništeni stambeni objekti, ali i objekti javnog sadržaja: crkve, hotel, gradska vijećnica - jedan od značajnijih spomenika kulture iz renesansnog razdoblja na području Dalmacije te građevina u kojoj je nalazio gradski muzej. Sagledavanjem cjeline povijesne jezgre uočava se kako su posljedice razaranja nepravilno razmještene na području cijele gradske jezgre. Raščišćavanje ruševina i obnova tih dijelova grada obilježili su razdoblje od gotovo punih dvadeset godina.⁶

U razmatranom razdoblju nije se samo obnavljalo porušeno, nego su se u pojedinim situacijama novim rušenjima nastojala postići nova urbanistička rješenja. U tom smislu može se izdvojiti pet primjera koji imaju karakter interpolacija, obnove unutar stare urbane jezgre Šibenika (Poljičak, 2013, 42-44):

- Rekonstrukcija Gradske vijećnice - zgrada Vijećnice obnovljena je metodom faksimila, kojom se u konzervatorskoj praksi povijesnoj građevini vraća prvobitni izgled, a koji je građevina u potpunosti ili većim dijelom izgubila. Takav je slučaj bio sa šibenskom Gradskom vijećnicom, koja je porušena do temelja.⁷ Premda je riječ o cjelovitoj rekonstrukciji, ovaj se pristup može smatrati rehabilitacijskim: obnova povratom u prvobitno stanje.⁸

⁵Šibenik su saveznički zrakoplovi napali 37 puta (jedan izvor navodi kako je Šibenik od 27. studenog 1943. do 11. veljače 1944. napadnut 18 puta, za deset napada točno su utvrđeni datumi, a preostalih osam dodano je po četiri u siječanj i veljaču 1944. godine). Od navedenoga ukupnog broja napada samo je jedan izveden na okolici Šibenika. U napadima je poginulo 320 civila i 17 vojnika, a ranjeno je 36 civila i 8 vojnika (za napade do kraja studenog 1943. godine uračunat je broj od 300 poginulih civila kako navodi jedan izvor). U savezničkim napadima učinjena je i znatna materijalna šteta na stambenim i drugim zgradama, što je utjecalo na poslijeratni izgled grada“ (Karakaš Obradov, 2008., 893)

⁶Naravno, to se ne odnosi na obnovu svih dijelova ili objekata unutar jezgre, ali 1964. godinu možemo uzeti kao završnu, kada je dovršena kino dvorana koja se nalazila unutar velikog bloka rekonstruiranog nakon Drugog svjetskog rata. Pojednostavljeno, u cijelom tom razdoblju odvijala se obnova unutar povijesne jezgre Šibenika.

⁷“Na sv. Lucu, 13. prosinca 1943. godine, Vijećnica je u tijeku zračnog napada angloameričkih zrakoplova na Šibenik bila izravno pogođena bombama i temeljito razorena. Rušenje šibenske Vijećnice je, pored srušene zadarske krstionice, bila najveća šteta koju je u II. svjetskom ratu pretrpjela naša stara primorska umjetnost (Šprljan, 1994., 12).

⁸Konzervatori su odigrali presudnu ulogu u donošenju odluke o revitalizaciji Vijećnice te izboru metode rekonstrukcije. Naime, tada je bilo i razmišljanja kako se zgrada Vijećnice više ne može obnoviti jer su svi njeni dijelovi jako stradali. Obnovi zgrade Vijećnice pristupilo se 1947. godine, a projekt rekonstrukcije izradio je arhitekt Harold Bilinić. Arhitekt Bilinić se spominje jer je u razmatranom razdoblju odigrao značajnu ulogu u procesu revitalizacije šibenske jezgre. Istodobno, njegov pristup je bio rehabilitacijski, a kretao se u rasponu od rekonstrukcije metodom faksimila, pa do rekonstrukcije uvođenjem novog sadržaja. Radovi su tekli sporo zbog teških financijskih prilika te je obnovljena Vijećnica otvorena krajem 1960. godine. “Faksimilska obnova Gradske vijećnice u Šibeniku ide u red

- Trg kavane Medulić - poslijeratno oblikovanje trga pred kavanom Medulić, potpuno je suprotno metodi faksimila.⁹ Međutim, ipak nije riječ o metodi kontrasta nego o metodi prilagođavanja trga u širem urbanističkom kontekstu. Naime, na mjestu porušenog bloka kuća projektiran je novi gradski trg, nova sadržajnu strukturu unutar povijesne jezgre, što se često uzima za primjer uspješnog revitalizacijskog postupka - uvođenja nove javne površine u stari dio grada.
- Izgradnja kamene obale unutar jezgre - izgradnja kamene obale u granicama povijesne gradske jezgre te istodobno izgradnja operativne obale bili su temeljni poslovi u poslijeratnoj obnovi Šibenika. Radovi su s prekidima trajali sve do 1960ih godina, s tim da se prije izgradila operativna obala.¹⁰ Današnji izgled obalne crte formiran je krajem 1950ih godina. Prije obnove, obalna crta nije bila ravna i nikada gradska obala nije bila izgrađena od kamena. Uz kamenu obalu izgrađena je prometnica preko koje se odvija automobilski promet. Na tom potezu, ispred Kneževe palače, tijekom obnove obale porušen je dio građevina koje nisu stradale tijekom ratnih razaranja a istu sudbinu doživjeli su i objekti koji su bili smješteni uz samu obalu ispred katedrale svetog Jakova.¹¹ Dakle, na ovom se primjeru vidi oblikovanje moderne gradske kamene obale, pri čemu se zbog njene širine i nove prometnice ruši dio građevina koje su se našle na tom potezu.¹² Upravo se s rekonstrukcijom obalne crte i rušenjem dijela građevina te izgradnjom nove fizičke strukture, o kojoj će više riječi biti u nastavku rada, slika starog dijela grada Šibenika uz more bitno preobrazila.
- Rekonstrukcija bloka zgrada na obali (hotel, kino dvorana, upravna zgrada) - ova rekonstrukcija izvedena je po konceptu radikalne transformacije te fizičkom i sadržajnom strukturom predstavlja tipičnu interpolaciju metodom kontrasta.¹³ Rekonstrukcijom su bili obuhvaćeni javni sadržaji – hotel, kino i zgrada uprave. Zgrada uprave je u izvedbeni projekt bila uključena naknadno, a prema prvoj zamisli na tom su se mjestu trebali graditi stanovi. Radovi na ovoj rekonstrukciji trajali su s prekidima do 1964. godine, a upotrijebljena je metoda kontrasta - sadržajem, oblikom, materijalima i bojama.¹⁴

najrafiniranijih i najkompleksnijih konzervatorskih zahvata u Hrvatskoj iza II. svjetskog rata, a u okviru povijesne jezgre Šibenika to je ostao do danas najcjelovitiji rekonstrukcijski zahvat“ (Šprljan, 1994., 16).

⁹“Uoči II. svjetskog rata na ovom prostoru bio je kompleks zgrada. Veći dio kompleksa funkcionirao je od oko 1908. godine kao drogerija Vinka Vučića. To su bili dvokatni objekti. (...) Svojom arhitektonskom vrijednošću posebno se isticao zapadni dio kompleksa (...) Bio je to jedan od najljepših neorenesansnih objekata u gradu (...) Objekti su tijekom bombardiranja bili temeljito razoreni pa su gradske vlasti iz II. svjetskog rata odlučile prostor ruševina potpuno očistiti. (...) Nakon toga zadatku je pristupio arhitekt Harold Bilinić i poput kakvog vještog scenografa inscenirao novi trg“ (Šprljan, 1994., 21).

¹⁰ Od 1948. godine do 1952. godine trajali su radovi na obali od gata Krka do gata Vrulje u dužini od 700 metara. (Livaković, 2002., 238-240). Izgradnja gradske obale započela je 1953. godine, a kako je dno na tom dijelu mjestimično muljevito, postavljeni su teški betonski blokovi u dužini od 100 metara, nad kojima se ništa nije gradilo pune četiri godine kako bi se morsko dno stabiliziralo.

¹¹ Tako je krajem pedesetih godina 20. stoljeća porušena secesijska građevina javne gradske ribarnice.

¹² U literaturi se ne može pronaći da je itko smatrao vrijednim sačuvati te građevine. S druge strane, izgradnja velike gradske kamene obale bila je obilježje modernog Šibenika.

¹³ Za potrebe izgradnje 1952. godine raspisan je javni natječaj koji je uključivao i šire uređenje obale. Naposljetku, za izvedbu je izabrano rješenje koje je ponudio arhitekt Ivo Vitić. U odnosu na predratno stanje, od starih sadržaja u obzir je jedino došla izgradnja novog gradskog hotela, dok su ostali sadržaji bili novi.

¹⁴ Naknadno se kontrast ublažavao promjenom boja, pa su nakon živog šarenila fasadu hotela i općinske zgrade obojali u bijelo i blagu nijansu okera. Na taj način se narušilo autorstvo projekta, ali to je bio pokazatelj kako koncept radikalne transformacije nije uspio na fizičkoj razini.

- Rekonstrukcija bloka zgrada između gradskog perivoja i Poljane (izgradnja osnovne škole i Doma bivše JNA) - navedeno predstavlja koncept tipične radikalne transformacije fizičke i socijalne strukture oboda povijesne jezgre Šibenika. Rekonstrukcija se odvila u dvije faze, prva se odnosila na izgradnju zgrade osnovne škole na mjestu gdje su bile ruševine - posljedice zračnih bombardiranja, a druga faza se odnosila na naknadno rušenje zgrade Narodne kavane i na tom mjestu izgradnju Doma bivše JNA. Objekt osnovne škole izgrađen je u razdoblju od 1948.-1950. godine, a zgrada doma ex JNA u razdoblju od 1960.-1961. godine. U oba slučaja riječ je uporabi interpolacijske metode kontrasta uporabom novih materijala (velike stakle površine na fasadi i aluminijski profili), što predstavlja radikalni otklon od ambijenta u kojem su objekti podignuti. Srušena je zgrada Narodne kavane, koja bi iz današnje perspektive sigurno bila zaštićena i ne bi mogla biti srušena da bi se na njenom mjestu izgradila potpuno nova građevina. Dakle, umjesto da se pristupilo revitalizaciji objekta, donesena je odluka o njegovom rušenju, što je i napravljeno neposredno uoči izgradnje novog objekta.

Izdvojeno je pet primjera obnove unutar povijesne gradske jezgre Šibenika u razdoblju od svršetka Drugog svjetskog rata do sredine 1960-ih godina. Primijenjene su različite revitalizacijske metode, od koncepta konzervacije na primjeru obnove zgrade Gradske vijećnice pa do koncepta radikalne transformacije na primjeru novih blokova objekata na obali i na potezu od dijela gradskog perivoja do Poljane.¹⁵ Uz nekoliko manjih interpolacija koje su primijenjene u izgradnji stambenih objekata, obnova u staroj gradskoj jezgri iskorištena je i za interpoliranje novih javnih sadržaja: zgrada kina, upravna zgrada, osnovna škola, nova gradska prometnica na obali, izgradnja nekoliko novih javnih trgova. Iz toga se dade prepoznati, premda se to nigdje eksplicite ne navodi, kako se tada bez ostatka povijesna gradska jezgra doživljava kao središte grada u punom smislu riječi. Na tom tragu treba razumjeti smještanje reprezentanata nove moći u novoizgrađenim objektima u jezgri.

Istodobno, s obnovom srušenih dijelova unutar stare urbane jezgre, gradi se nova industrija na gradskom obodu i određuje smjer prostornog širenja grada. Obnavlja se i modernizira tvornica u Crnici, koja je u neposrednom kontaktnom području gradske jezgre, a na drugom dijelu, prema istoku, za tadašnje pojmove daleko izvan grada, podignuta je nova tvornica.¹⁶ Metalurgija je zajednički nazivnik obiju tvornica koje su predstavljale ključne uporišne

¹⁵ Kroz autorski pristup dvojice arhitekata koji su obilježili to razdoblje revitalizacije povijesne gradske jezgre, profilirali su se različiti pristupi. Arhitekt Bilinić više je djelovao kao konzervator, težio je interpolacijama koje će se uklopiti u postojeći ambijent, dok je Vitić kao autor moderne arhitekture težio interpolacijama kontrasta, maksimalno povećavajući sukobljenost starog i novog u fizičkoj strukturi.

¹⁶ "U reparacijskoj masi koju je dobila bivša Jugoslavija nakon Drugog svjetskog rata bila je i oprema za valjaonicu aluminija (...) Generalna direkcija metalurgije Vlade FNRJ dobila je zadatak da podigne valjaonicu aluminija za izradu aluminijskih poluproizvoda kapaciteta 10.000 t/g čija se oprema trebala formirati iz navedene reparacijske mase (...) Na kraju je prihvaćena varijanta da se izgradi kompletna tvornica kao proširenje 'Tvornice gline i aluminijuma' u Lozovcu. Takvo rješenje izdala je Komisija za reviziju glavnih projekata pri Generalnoj direkciji metalurgije pod brojem 341 od 8. studenoga 1950. godine. Kasnije je to rješenje poništeno jer je ocijenjeno da lokacija u Lozovcu ne odgovara. Generalna direkcija metalurgije imenovala je u siječnju 1951. godine komisiju od osam članova sa zadatkom da u Dalmaciji, na području gradova Zadra, Šibenika ili Splita, odredi najpovoljniju lokaciju. Komisija je predložila da se tvornica izgradi na području grada Šibenika i to na predjelu Ražine (zbog direktne željezničke veze, dovoljnih rezervi radne snage i povoljnih uvjeta za gradnju dalekovoda). Kao jedini nedostatak te lokacije ocijenjen je nedostatak vode pa je istovremeno s dozvolom za gradnju tvornice dana i dozvola za gradnju posebnog vodovoda (za tvornicu, ujedno i za grad Šibenik)." (Šmit, 1997., 89).

točke industrijskog rasta i razvitka. Obje tvornice, TEF i TLM, dalekosežno su utjecale na urbanu preobrazbu Šibenika nakon Drugog svjetskog rata. Izgradnja TLM-a trajala je od 1951. do 1955. godine, kada je počela proizvodnja. Međutim, obje tvornice su u više navrata bile modernizirane i proširivala se temeljna djelatnost. U odnosu na predratni Šibenik, sloj težaka gotovo je nestao. Popisom iz 1961. godine u gradu je utvrđeno samo 3% čisto poljodjelskih te oko 11% mješovitih domaćinstava, dok su sva ostala ne poljodjelska. Dakle, tek su sitni postotci ukazivali na nekadašnji dominantno težački grad. Upravo su težaci bili prvi izvor industrijske radne snage u neposrednom poraću, a sredinom 1960-ih godina u Šibeniku je do kraja doveden proces preobrazbe iz težačkog u dominantno industrijski grad. U ovom razdoblju, svakako je potrebno navesti kako je izgrađen remontni centar na poluotoku Mandalini, čija je temeljna funkcija bila održavanje brodova ratne mornarice bivše Jugoslavije. Istodobno, vojni sadržaji, kao "područja posebne namjene", zauzeli su po obodu grada velike površine. Obris novog Šibenika sa snažnom industrijom i značajnom vojnom ulogom se kristaliziraju, a smjer nove stambene izgradnje slijedi glavne prometnice prema istoku i sjeveru (Poljičak, 2013., 44-45).

U analiziranom razdoblju značajno se povećao i broj stanovnika, a podatci o kretanju broja stanovnika mogu se vidjeti u *tablici 1.*

Osim u razdoblju neposredno nakon rata, kada su 1948. godine zbog posljedica rata još vidljivi demografski gubitci, do porasta broja stanovnika dolazi već 1953. godine, da bi se 1961. godine broj stanovnika Šibenika povećao za 1/3 u odnosu na 1931. godinu. Tada se još uvijek povećava i stanovništvo cijelog šibenskog kraja, ali se prema indeksu promjene jasno vidi kako se daleko brže povećava broj stanovnika grada. Proces ubrzane industrijalizacije i urbanizacije s jedne te proces deagrarizacije i deruralizacije s druge strane - učinili su svoje. Dolazi do povećane prelokacije stanovništva i njegove koncentracije u Šibeniku, a taj će se proces nastaviti sve do devedesetih godina prošlog stoljeća.

Tablica 1. Promjena broja stanovnika grada i općine Šibenik

GODINA	GRAD ŠIBENIK	INDEKS PROMJENE	OPĆINA ŠIBENIK	INDEKS PROMJENE
1931.	16.996	100,0	67.101	100,0
1948.	15.353	90,3	65.806	98,1
1953.	17.933	105,5	71.145	106,0
1961.	24.800	146,0	77.303	115,2

Izvor: Korenčić (1979., 670-673).

Uz obnovu u povijesnoj jezgri, izgradnju nove industrije, slika grada se promijenila i gradnjom novih zgrada kolektivnog stanovanja, koje nisu postojale u predratnom Šibeniku. U socijalističkom razdoblju, nakon 1945. godine, država je stimulirala kolektivnu stambenu izgradnju, koja je predstavljala poželjni obrazac stanovanja. U početku su se zgrade gradile bliže središtu grada, ali je već pedesetih godina težište kolektivne stambene izgradnje preba-

čeno na dotad neizgrađenu gradsku periferiju.¹⁷ Smjer prostornog širenja grada koji je tada određen slijedio se praktički do kraha stimulirane kolektivne stambene izgradnje krajem 1980ih godina. Uz rubove kolektivne stambene izgradnje početkom 1960ih godina započije i proces individualne stambene izgradnje.

Započeti procesi industrijalizacije i urbanizacije nastavili su se sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, kada je urbanocentrična razvojna strategija Šibenika bila još izraženija. Paralelno, uz industrijsku monocentričnost, turizam postaje poželjna gospodarska grana razvitka na obalom području, pa tako i u Šibeniku i njegovoj okolici.

Nakon 1945. godine i prvih dvadeset godina poslijeratne izgradnje snažnog industrijskog središta, od sredine šezdesetih godina nastavlja se strategija urbanocentričnog razvoja - u prvom redu povezana s rastom i razvitkom industrije, ali se u novom razdoblju formira i, iz tadašnje perspektive, društveno prihvatljiva razvojna strategija na razini tercijarnog sektora. Brojna državno stimulirana ulaganja u izgradnju velikih hotela i turističkih kompleksa uvjetuju promjene na razini teritorijalne strategije glavnih subjekata urbanizacije. Također, u ovom razdoblju ubrzano nastaju nova naselja kolektivnog stanovanja i individualne stambene izgradnje. No na površinu su isplivali i brojni problemi do kojih je doveo dotadašnji razvojni model.

3. Urbana preobrazba Šibenika u razdoblju od 1960-ih do 1990. godine

Kako je država kao glavni subjekt urbanizacije izrazitu prednost davala urbanocentričnoj razvojnoj strategiji, razvivši u tu svrhu grublje i suptilnije instrumente, to je za posljedicu imalo naglo povećanje gradskog stanovništva, odnosno pritisak na grad doseljeničkog stanovništva, koje traži krov nad glavom (stan/kuća), koje traži lokaciju krova nad glavom (nove gradske četvrti), koje treba negdje raditi (tvornica/poduzeća), kojega treba servisirati (urbani servisi), čiju djecu treba odgajati i obrazovati (dječji vrtići i škole)... Naravno, naglo se povećava gradski teritorij, a znatno se povećao i broj stanovnika. U nastavku rada razmatraju se najvažniji aspekti urbane preobrazbe Šibenika u razdoblju od sredine šezdesetih do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća

3.1 Porast broja stanovnika

U sljedeće dvije tablice, promjena broja stanovnika i promjena postotnog udjela stanovništva grada u stanovništvu općine Šibenik, zorno se pokazuje kako je urbanocentrični model razvoja utjecao na kretanje broja stanovnika u Šibeniku i u njegovoj administrativnoj okolici.

¹⁷ Primjerice, za potrebe časnika vojske bivše JNA neposredno uz Poljanu izgradila se četverokatnica, a u isto vrijeme u gradskoj četvrti Baldekin grade se stanovi za radnike tvornice aluminijske u Ražinama. Navedene izgradnje realizirane su početkom 1950ih godina.

Tablica 2. Promjena broja stanovnika grada i općine Šibenik u razdoblju 1931.-1991.

GODINA	GRAD ŠIBENIK	INDEKS PROMJENE	OPĆINA ŠIBENIK	INDEKS PROMJENE
1931.	16.996	100,0	67.101	100,0
1948.	15.353	90,3	65.806	98,1
1953.	17.933	105,5	71.145	106,0
1961.	24.800	146,0	77.303	115,2
1971.	30.066	176,9	78.514	117,0
1981.	36.952	217,4	80.148	119,4
1991.	41.012	241,3	85.002	126,7

Izvor: Poljičak (1995., 46)

Tablica 3. Postotni udio stanovništva grada u stanovništvu općine Šibenik u razdoblju 1931. - 1991.

GODINA	OPĆINA ŠIBENIK	GRAD ŠIBENIK	OSTALA NASELJA OPĆINE ŠIBENIK	RAZLIKA GRAD-OPĆINA
1931.	100	25,3	74,7	49,4
1948.	100	23,3	76,7	53,4
1953.	100	25,2	74,8	49,6
1961.	100	32,1	67,9	35,8
1971.	100	38,3	61,7	23,4
1981.	100	46,1	53,9	7,8
1991.	100	48,3	51,7	3,4

Izvor: Poljičak (1995., 47)

U *tablici 2* može se primijetiti kontinuirani rast broja stanovnika grada i ukupnog broja stanovnika općine. Međutim, porast broja stanovnika okolice prvenstveno se temeljio na prirodnom kretanju stanovništva, dok se stanovništvo grada, uz prirodni priraštaj, povećavalo i mehaničkim kretanjem stanovništva (doseljeno stanovništvo). Ako se od ukupnog broja stanovnika općine Šibenik u navedenom razdoblju oduzme broj stanovnika grada Šibenika, demografska slika još je jasnija. Uočava se smanjivanje broja stanovnika šibenske okolice već od popisa 1953. godine, kada je izvan grada Šibenika bilo popisano 53.212 stanovnika. U relativnom iznosu to je prikazano u *tablici 3.*, gdje se vidi kontinuirano povećavanje broja stanovnika grada Šibenika i povećavanje udjela stanovnika Šibenika u odnosu na ostala naselja u općini Šibenik.¹⁸ Šibenska je okolica (otoci, obala, zaleđe) bila izvor za novo, doseljeno stanovništvo u Šibenik, koji se gospodarski i socijalno aktivira, dok su se ostali dijelovi bivše općine pasivizirali. Tek razvitkom turizma dolazi do promjena uz obalna naselja. Poslijeratna

¹⁸ Navodi se općina Šibenik, premda ona kao teritorijalno-administrativna cjelina više ne postoji. Iako je od 1993. godine Hrvatska ustrojena na općine, gradove i županije, ostali smo vjerni ovoj podjeli jer je općina Šibenik bila prepoznatljiv entitet sve do promjena 1993. godine. U sljedećem poglavlju, kada se bude razmatrao novi kontekst nakon 1990. godine, iznijet ćemo nove podatke o broju stanovnika u skladu s novim ustrojem.

država, potencirajući urbanocentričnost i industrijsku monocentričnost u gospodarskom razvoju, nedovoljno je ulagala u te dijelove općine.

3.2. Širenje tvorničkih kompleksa

Tvornički kompleksi u Crnici i Ražinama zauzeli su velike gradske površine – gotovo 100 hektara. Industrijski kompleksi, kao nositelji određenog tipa gospodarskog razvitka ali i veliki zagađivači, smanjivali su ambijentalnu vrijednost grada te svojim prostornim smještajem predstavljali prepreku kontinuiranom širenju grada. Na sjeveroistoku je TLM (70 ha površine) u konfliktu sa susjednim naseljima i turističkim zonama (Ražine, Brodarica, Podsolarsko, Solaris); na zapadu je TEF (27 ha površine) čitavo stoljeće onemogućavao prirodni rast grada; Luka, specijalizirana za rasute terete, zajedno s drvnim stovarištem na obali i vojnim objektima (Remontnim brodogradilištem i vojarnama) sprječavali su širenje grada na more (Poljičak, 1995., 57). Vojska bivše Jugoslavije zauzela je na prostoru nekadašnje šibenske općine 365 hektara, od čega se unutar obuhvata nalazilo 150 hektara. Svaka od navedenih djelatnosti pokazivala je tendenciju širenja.

3.3. Izgradnja novih gradskih četvrti

Nakon Drugog svjetskog rata u Šibeniku je izgrađeno više novih gradskih četvrti. U svakodnevnom govoru često se koristi termin *nova naselja*, no za razliku od velikih gradova gdje se doista radi o novim naseljima u punom smislu riječi, na primjeru Šibenika prikladnije je uporabiti termin *nove četvrti*. One imaju karakter naselja zahvaljujući velikom broju stanovnika, ali funkcionalno gledano – ne sadržavaju sve elemente naselja te pripadaju Šibeniku kao cjelovitom naselju – gradu. Nastanak prvih novih gradskih četvrti povezan je s kolektivnim stanovanjem. Premda su prva dva nebodera građena u Šibeniku u razdoblju od 1959. do 1964. godine te je do tada bilo izgrađeno više stambenih zgrada, do oblikovanja novih naselja kao zaokruženih cjelina praktički dolazi nakon druge polovice šezdesetih, pa sve do kraja osamdesetih godina. Novi gradski predjeli pretežito kolektivnog stanovanja su: Baldekin i Vidici na istoku, Šubićevac i Meterize na sjeveru, a njima treba pridodati i nova naselja individualne stambene izgradnje - Ražine i Njivice. Društveno stimulirana kolektivna stambena izgradnja bila je planski usmjeravana i komunalno opremljena, smještala se na potezu glavnih gradskih komunikacija, dok su se po njenim obodima gradile obiteljske kuće. Tako u gotovo svim gradskim četvrtima kolektivnog stanovanja postoje oba tipa stanovanja, s tim da su prepoznatljivije zone kolektivnih stambenih zgrada i nebodera. Na individualnu gradnju u pravilu su se odlučivali oni koji nisu mogli očekivati da će "dobiti stan". U blizini tvornice u Ražinama te u Njivicama i Meterizama bila je prisutna bespravna gradnja, koja je naknadno pravno sankcionirana izradom prostornih planova i naknadnim priključenjem na komunalnu infrastrukturu.¹⁹

¹⁹ S obzirom na uporabu objekta potrebno je razlikovati dva tipa bespravne izgradnje: bespravno izgrađeni objekti primarnog stanovanja i bespravno izgrađeni objekti sekundarnog stanovanja. U gradskim četvrtima Ražine, Njivice i Meterize riječ je, primjerice, o primarnom stanovanju.

3.4. Podurbaniziranost

Ovdje je riječ o procesu - posljedici modela urbanizacije u bivšim socijalističkim zemljama, u kojima je industrijalizacija imala prednost u odnosu na urbanizaciju. U takvim uvjetima komunalno opremanje novih gradskih četvrti uvijek je bilo u kašnjenju ili je urbana opremljenost bila djelomična, što se onda odražavalo na slabiju kvalitetu života u novourbaniziranim gradskim područjima. Sljedeći su pokazatelji podurbaniziranosti: uz novosagrađene zgrade kolektivnog stanovanja godinama je ostao neuređen okoliš, uz brojne zgrade nije bilo predviđeno dovoljno parkirališnih mjesta za stanare, nedovoljan broj dječjih igrališta i neodržavanje izgrađenih, neodržavane zelene površine, nedostatak socijalnih sadržaja, prodavaonica; u zonama individualne stambene izgradnje godinama se čekalo na asfaltiranje ulica, priključenje na kanalizacijsku mrežu, a problem je predstavljao i slab napon zbog preopterećenja elektromreže prekobrojnim brojem korisnika. Tek unatrag desetak godina u Šibeniku je asfaltirana i posljednja gradska ulica.²⁰

3.5. Kriza prostornog širenja grada

Tijekom procesa urbanizacije svaki je hrvatski grad imao svoje specifičnosti, a jedna od šibenskih se odnosila na problem određenja smjera prostornog širenja grada. Ovo se ne smije razumjeti kao slabost urbanističke struke, nego kao izrazitu konfliktnu situaciju urbanog razvitka Šibenika tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. Naime, Šibenik je okružen prstenom prirodnih barijera te industrijskih i vojnih zona što je onemogućavalo prirodni urbani rast. Kako se broj stanovnika Šibenika kontinuirano povećavao, ukazala se potreba za izgradnjom novih stanova, bilo da je riječ o kolektivnoj ili individualnoj izgradnji. Planeri su dugi niz godina pokušavali riješiti problem određenja smjera daljnjeg širenja grada, s naglaskom na konfliktnost industrije (TLM i TEF) i urbanog tkiva.²¹

3.6. Prometna zagušenost

Izduženost grada na potezu od Njivica do Mandaline u dužini od oko 5 kilometara, s praktički jedinom prometnicom koja povezuje cijeli grad i prolazi središtem grada, proizvodila je velike prometne gužve u vrijeme dolaska/odlaska na posao, koje su se povećavale tijekom turističke sezone. Dio gradskog prometa je rasterećen nakon izgradnje Šibenskog mosta na Jadranskoj magistrali 1966. godine, pa je magistrala postala nekom vrstom gradske obilaznice. Prometne gužve i nedovoljan broj parkirališnih mjesta predstavljali su značajan problem

²⁰ Prijelaz iz stanja podurbaniziranosti u stanje prihvatljive urbaniziranosti, pod kojom se u ovom kontekstu misli na kvalitetnu komunalnu opremljenost gradskih četvrti, još uvijek nije okončan. U odnosu na razmatrano razdoblje stanje je danas bolje, ali još uvijek ima neriješenih problema koji se mogu smatrati elementima podurbaniziranosti.

²¹ Bivša Skupština općine Šibenik donosila je tada neke kontradiktorne odluke: u ožujku 1982. godine odlučeno je kako smjer daljnjeg širenja grada budu Njivice, ali uz uvjet da se TEF preseli. No samo sedam dana kasnije ta ista Skupština donijela je odluku o izgradnji novog pogona za proizvodnju elektroda unutar prostora TEF-a. Stoga kašnjenje izrade i donošenja Generalnog urbanističkog plana Šibenika nije bilo plod nemara urbanista, nego rezultat nemoći gradskih vlasti da pruže zadovoljavajuću projekciju dugoročnog razvitka grada. Zamisao o planskom širenju grada prema Njivicama bila je neostvariva bez preseljenja TEF-a, pa je krajem osamdesetih godina GUP-om planirana izgradnja Šibenika II na području Zablaca, na suprotnom dijelu grada.

unutar užeg dijela grada, poglavito zbog toga što je javni gradski promet bio skromno dimenzioniran.

3.7. Izgradnja novih hotela izvan grada

Nasuprot industrijskoj monocetričnosti prvog razdoblja socijalističke države, u drugoj polovici šezdesetih godina potiče se razvitak turističkog gospodarstva i izgradnja hotela. Razvitak turizma nije se uklapao u urbanocentrični model razvitka gradova jer se, za razliku od industrije, turizam ne može locirati na apstraktnom mjestu, već se mora vezati za konkretni prostor s pripadajućim prirodnim obilježjima. Suprotno od urbane koncentracije, koju potencira paleoindustrija, razvitak turizma potencira policentričnu lokalizaciju, što je posljedica velike disperziranosti prirodnih resursa na kojima se temelji turistička djelatnost. U tom kontekstu razvojnu šansu dobivaju, na potezu od Istre do Dubrovnika, brojni manji gradovi ili do tada potpuno neafirmirana naselja, koja su u sklopu paleoindustrijske paradigme imala periferni status (Poljičak, 1995., 42). Radovi na izgradnji hotelskog kompleksa Solaris, u neposrednoj blizini Šibenika, započeli su krajem 1966. godine, a do kraja šezdesetih grade se hoteli u Primoštenu i Vodicama.

3.8. Izgradnja vikendica i apartmana uz obalu

Razvitak turističkog gospodarstva posebice je pogodovao individualnim graditeljima/poduzetnicima. Država je kao glavni razvojni subjekt poticala izgradnju velikih hotelskih kompleksa, ali su se, kao i kod individualne stambene izgradnje, aktivirali brojni pojedinci. Uz primarno stanovanje u gradu, u navedenom razdoblju izgrađen je veliki broj "kuća za odmor", tzv. vikendica - objekata sekundarnog stanovanja na rubovima već postojećih naselja uz more. Nastala su i cijela nova naselja vikend - kuća, kao što su Jadrija, Bilo i uvale u blizini manjih mjesta poput Mrzle Vale, Šparadića, Srime.²² Većina vlasnika takvih objekata bili su korisnici društvenog stana u gradu, pa su umjesto izgradnje vlastite kuće u gradu izabrali izgradnju objekta sekundarnog stanovanja izvan grada. Objekti se koriste sezonski – tijekom ljeta. U početku su to bile u punom smisli riječi kuće za odmor i ljetni način korištenja slobodnog vremena, da bi vrlo brzo ti objekti poslužili za iznajmljivanje soba, poslije apartmana, stranim i domaćim gostima tijekom ljetnog odmora.

3.9. Bespravna izgradnja

Fenomen bespravne izgradnje javlja se s većim zamahom individualne stambene izgradnje u gradovima tijekom šezdesetih godina prošloga stoljeća. Na rubovima grada nastale su veće skupine kuća, iz kojih su poslije izrasle cijele nelegalno izgrađene gradske četvrti. U Šibeniku je ta pojava povezana s izgradnjom dviju velikih tvornica - TLM-a i TEF-a, gdje su uz njihove rubove nastala nova naselja. Problem nelegalne ili bespravne gradnje papirnato je bio lakše rješiv jer se izradom planova ta izgradnja sankcionirala i omogućilo se individual-

²² Termin *vikendica* kolokvijalnog je karaktera. Ovdje njime prvenstveno označavamo sekundarno stanovanje, bez obzira je li riječ o maloj prizemnici ili većem objektu.

nim graditeljima da legaliziraju objekte. Međutim, problem podurbaniziranosti, koji je dijelom proizašao iz nelegalne izgradnje, jer zemljište nije bilo komunalno opremljeno, potrajao je duže od naknadnog dobivanja građevinske dozvole. Meterize su dugo bile etiketirane kao divlje naselje. Motivi bespravnih graditelja u ovom slučaju su egzistencijalni i za cilj imaju rješavanje stambenog pitanja. Suprotno tomu, najveći broj bespravnih graditelja objekata uz more već je od ranije imao stan ili obiteljsku kuću. Do konflikta dolazi zbog toga jer nema dovoljno građevinskih čestica na atraktivnim dijelovima obale neposredno uz more. Legalno građevinsko područje kao resurs je ograničeno i bespravnom izgradnjom se devastiraju područja na kojima nije predviđena izgradnja kuća za odmor ili apartmana, bilo da je riječ o zaštićenom području, o području rezerviranom za izgradnju hotela ili prostoru koji se želi sačuvati prirodno autentičnim – bez ikakve izgradnje.²³ Brojni graditelji bespravnih objekata uspijevali su ih naknadno legalizirati.

3.10. Porast zagađenosti: ekološki problemi

“Zapuše li bura ili tramuntana, nad gradom se širi zagađivanje sa zapada iz Tvornice elektroda i ferolegura (emisije ugljičnog monoksida, ugljičnog dioksida, sumpornog dioksida i manganske prašine) i Kamenoloma (kamena prašina te onečišćenja uslijed proizvodnje asfaltne mase); zapuše li levant ili jugo, širi se intoksikacija s istoka iz Tvornice lakih metala (“nevidljivi” fouridi); zapuše li donajk (oštar)- širi se fosfatna prašina iz Luke. Sretna je ipak okolnost što je ovo vjetrovit kraj, pa vjetar dispergira i brže raznese štetne tvari. Najgore je kad su tišine (kalme, bonace), tada sva četiri zagađivača (TEF, TLM, Kamenolom i Luka) mirno, ali postojano “ližu” grad i njegovu okolicu” (Friganović, 1987., 187). Prema rezultatima mjerenja iz 1985./86. godine, industrijski dio grada i centar Šibenika s obzirom na kakvoću zraka svrstani su u vrlo zagađena područja. More u gradskoj luci svrstano je tada u IV. kategoriju predviđenu za najzagađeniju vodu.²⁴ Svi veći zagađivači zraka locirani su ili u neposrednoj blizini grada ili u samome gradu. Tadašnja industrija bila je izvor intenzivnog zagađivanja zbog vrste tehnologije, nedovoljne opremljenosti uređajima za pročišćavanje ili niskog stupnja učinkovitosti tih uređaja. U to vrijeme glavni zagađivači zraka u Šibeniku bili su TEF, elektroliza TLM-a, Luka, asfaltna baza i kamenolom. Tomu treba dodati i iznimno gust gradski promet te automobilske ispušne plinove. U Šibeniku tada nije bio izgrađen uređaj za pročišćavanje otpadnih voda, tako da su u Šibenski zaljev dospijevale otpadne vode TEF-a, hotelskog kompleksa Solaris te ukupna gradska kanalizacija. Visok stupanj zagađenja zraka i mora posljedica je državno-industrijskog razvojnog obrasca koji se pokazao ekološki neosjetljivim.

3.11. Propadanje povijesne gradske jezgre

Do sredine 1960ih godina okončana je urbana rekonstrukcija dijelova povijesne jezgre Šibenika srušenih u bombardiranjima tijekom Drugog svjetskog rata. U razdoblju nakon toga

²³ “Na obalnoj liniji i dijelu naseljenih otoka od 1977. do 1982. godine bilo je više od 10.000 zahtjeva za izgradnju objekata, od čega je izdano oko 9.000 odobrenja za gradnju. Međutim, broj objekata koji su izgrađeni i onih koji se grade umnogome premašuje broj izdanih odobrenja” (Kljajić, 1982., 34).

²⁴ Više o tomu vidjeti u Izvještaju o kvaliteti okoline u SR Hrvatskoj iz 1987. godine.

povijesna jezgra postala je investicijska periferija. Premda je ključni nalaz bio jasan – evidentno je dugogodišnje propadanje i degradacija šibenske gradske jezgre, pokušaj da se izradi urbanistički plan povijesne jezgre ostao je 1989. godine tek na razini nacрта. Godine 1982. utemeljen je Odbor za obnovu graditeljskog nasljeđa, kojemu je zadaća bila osigurati uvjete za trajnu i sustavnu zaštitu te obnovu objekata u starom dijelu grada, ali se brzo pokazalo kako su takva očekivanja bila nerealna. Nedostatak novca je ulogu Odbora sveo na pojedinačne intervencije unutar stare gradske jezgre. Od revitalizacijskih koncepata primjenjivanih u pojedinačnim situacijama u tom razdoblju, vidljiva je *cityzacija* u nekoliko primjera: iseljavanje stanovnika, reprezentativni objekt Kneževe palače preuređen je u Muzej grada Šibenika; šibenski konzervatori smješteni su u palaču Tambača nakon što su prethodni stanari preseljeni. Tu nije riječ o smišljenoj politici već o sporadičnim odlukama pojedinaca, koji su bili dovoljno uporni u realizaciji pojedinačnog projekta.²⁵ Na razini fizičke i socijalne obnove degradiranih uvjeta života vrlo se malo postiglo, dok se koncept konzervacije i povijesne zaštite primjenjivao isključivo na pojedinačnim objektima visoke spomeničke vrijednosti.

U ovom razdoblju šibenska stara gradska jezgra izgubila je dotadašnju ulogu trgovačkog središta kakvu je imala kroz dugu povijest. Dva su događaja tu izrazito bitna: prvi je preseljenje zelene tržnice s lokacije Starog pazara na prostor Nove tržnice, što se dogodilo 1967. godine, a drugi - izgradnja robne kuće "Šibenka" 1980. godine. Odlazak na tržnicu više nije istodobno bio i odlazak u staru jezgru, a ponuda robne kuće praktički je na jednom mjestu supstituirala najveći dio trgovačke djelatnosti koja se nalazila u poslovnim prostorima u povijesnoj gradskoj jezgri.²⁶

4. Zaključno razmatranje

Sagledavanje glavnih obilježja transformacije omogućava razumijevanje urbane preobrazbe Šibenika u razdoblju od kraja Drugog svjetskog rata do 1990. godine. Šibenik je u tom razdoblju godine doživio snažnu urbanu preobrazbu. Industrijalizacija i urbanizacija, paralelni procesi neraskidivo povezani u tom razdoblju unutar urbanocentričnog modela razvitka grada, bili su postavljeni kao „element državne politike“ s prepoznatljivim subjektima urbane transformacije. Šibenik se u analiziranom razdoblju brojem stanovnika povećao za 2,7 puta, a u potpunosti je nestao sloj težaka, poljodjeljskog stanovništva, koji je živio od rada na zemlji kao jedinog izvora prihoda premda je živio u gradu. Također, Šibenik se značajno prostorno proširio, izgrađeno je više novih gradskih četvrti, koji su predratnom razdoblju predstavljali udaljenu gradsku periferiju. Ubrzani tip urbanocentričnog razvitka te industrijske monocentričnosti s tim povezane izazvali su i negativne posljedice: kontinuirani nedostatak stambenog prostora, podurbaniziranost, ekološku zagađenost, prometnu zagušenost, krizu prostornog širenja grada, propadanje povijesne jezgre, bespravnu izgradnju. Nakon 1945. godine, obnovom ratom razrušenih dijelova stare gradske jezgre taj je dio grada bio središte ulaganja proračunskog novca u obnovi ili novoj izgradnji javnih sadržaja. Međutim, nakon

²⁵ Višegodišnjom je upornošću Slavo Grubišić, nekadašnji ravnatelj Muzeja grada Šibenika, uspio povezati sve aktere i odigrati ključnu ulogu u useljenju Muzeja i stalnog muzejskog postava u Kneževu palaču. Kroz obnovu ovoga objekta visoke spomeničke vrijednosti, Kneževa palača je 1974. godine dobila novi sadržaj.

²⁶ Taj se proces u posljednjih petnaestak godina, izgradnjom velikih trgovačkih centara izvan grada, još više radikalizirao.

1960ih prestaju značajna ulaganja u povijesnu jezgru zbog čega je jezgra bila izložena propadanju, a investicijsko središte se preusmjerava na izgradnju nove i širenje postojeće industrije te na izgradnju novih gradskih četvrti kolektivnog stanovanja. U tom smislu, Šibenik je dijelio isti tip urbanog razvitka, s njim povezane iste posljedice, kao i drugi veći srednji hrvatski gradovi te se prepoznatljivo uočavaju temeljna obilježja urbanizacije u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata do 1990. godine.

LITERATURA

- Čaldarović, O. (1987.), *Suvremeno društvo i urbanizacija*, Zagreb, Školska knjiga.
- Čaldarović, O. (1989.), *Društvena dioba prostora*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.
- Čaldarović, O. (1999), *Razvojni ciljevi i naslijeđena razvojna ograničenja hrvatskih srednjih gradova*, *Društvena istraživanja*, 8(1): 71-86.
- Karakaš Obradov, M. (2008.), *Saveznička bombardiranja Šibenika u Drugom svjetskom ratu*, *Časopis za suvremenu povijest*, 40(3): 883-894.
- Kljajić, A. (1982.), *Prostorne dileme i perspektive urbanističkog razvoja Šibenika*, *Privreda Dalmacije*, 19(5): 32-39.
- Korenčić, M. (1979.), *Naselja i stanovništvo Hrvatske 1857 – 1971.*, Zagreb, JAZU i Republički zavod za statistiku SRH.
- Livaković, I. (2002.), *Tisućljetni Šibenik*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Tiskara „Malenica“, Šibenik.
- Poljičak, I. (1995.), *Šibenik na razmeđu*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik.
- Poljičak, I. (2013.), *Stara gradska jezgra: revitalizacijski primjeri do sredine 1960ih*, *Juraj*, 2(2): 41-45.
- Rogić, I. (1990.), *Stanovati i biti*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.
- Seferagić, D. (1988.), *Kvaliteta života i nova urbana naselja*, Zagreb, SDH.
- Šmit, M. (1997.) *Izgradnja hrvatske aluminijske industrije, Šibenik*, Tvornica lakih metala Šibenik.
- Šprljan, I. (1994.), *Arhitekt Harold Bilinić u Šibeniku, DAŠ i Zavod za zaštitu spomenika kulture Šibenik*, Šibenik.

Summary

MAIN CHARACTERISTICS OF THE URBAN TRANSFORMATION OF ŠIBENIK IN THE PERIOD 1945 – 1990

This paper discusses the urban transformation of Šibenik in the period 1945 -1990. The processes of industrialisation and urbanisation are contextualised within the period of socialism in Croatia. In this period Šibenik experienced a significant urban transformation; the population increased 2.7 times and it significantly expanded. However, the urbanocentric model of development, which had elements of state policy, produced some negative effects as well: dominance of industrialisation

over urbanisation, spatial expansion crisis, environmental pollution, town centre decay, suburbanisation in new city neighbourhoods, housing shortage and population decline in the hinterland of Šibenik.

Keywords: *urban transformation, industrialisation, urbanisation, urbanocentric model, Šibenik.*